

[B] **EINDELIJK EEN WETENSCHAPPELIJKE
MONOGRAFIE OVER DE NSB**

In *Grijs verleden* schreef Chris Van der Heijden dat het onderzoek naar de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) van Anton Mussert vaak een oefening in scheldproza leek en dat er dringend behoefte was aan een afstandelijke nuchtere analyse¹. Hij wordt met het vuistdikke *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* op zijn wenken bediend. Robin te Sla en Edwin Klijn bezorgen *sine ira et studio* een doorwrochte ontstaansgeschiedenis van de belangrijkste Nederlandse nazi-fascistische organisatie. Zij zetten zich nadrukkelijk af tegen de historiografische traditie waaraan Van der Heijden refereert. De auteurs willen de NSB van binnenuit trachten te begrijpen. Hun uitgangspunt is dat de NSB de Nederlandse variant is van een internationale politieke stroming die een 'derde weg' zocht tussen communisme en kapitalisme, een streefdoel dat aanvankelijk groot enthousiasme opwekte bij vooral jongeren die een antwoord zochten op de problemen van hun tijd. Ze wensten een betere samenleving en werden dus gedreven door politiek idealisme, aldus de auteurs. Benieuwd hoe dit boek zal worden onthaald door het Nederlandse gilde van historici van wie een deel nog steeds geschiedschrijving verwacht met moraal als het over deze materie gaat. Dat heeft Van der Heijden mogen ondervinden. Sedert *Grijs verleden* wordt hij geregeld getackeld en sommige critici spelen daarbij liever de man dan de bal. Hopelijk wordt dat lot Te Sla en Klijn bespaard.

Haastwerk kan hun alvast niet worden verweten. Hun werk is gebaseerd op een zeer uitgebreide heuristiek van het NSB-archief dat merkwaardig genoeg zestig jaar na de oorlog nog grotendeels onontgonnen is. Ze bezorgen dan ook de allereerste wetenschappelijke monografie over de NSB. Tot nu toe moest de geïnteresseerde lezer het doen met deelstudies en met *De Zwarte Kameraden* van J. Zwaan, een boek dat nog te zeer gekenmerkt wordt door moralistische a priori's om als wetenschappelijke monografie te kunnen gelden². De auteurs treden vaak in dialoog met andere historici die over de NSB schreven, onder meer Mussert-biograaf Jan Meyers en de onvermijdelijk Loe De Jongh, van wie ze nogal

wat achterhaalde interpretaties rechtzetten³. Voor een volledige monografie is het evenwel nog even wachten, want dit boek behandelt slechts de eerste vijf jaar van de NSB. Als de auteurs met dit elan verder gaan, dan wachten de lezer nog tweeduizend bladzijden NSB-geschiedenis over de volgende tien jaar. Wellicht is dat wat te veel van het goede. Van de lezer wordt nu al heel wat doorzettingsvermogen verwacht om een pil van bijna duizend pagina's, vijftig hoofdstukken onderverdeeld in meer dan driehonderd paragrafen, door te slikken. Er zijn geen tussentijdse besluiten en ook geen afrondende conclusies. Het betoog is strikt chronologisch opgebouwd. Dat gaat ten nadele van de systematiek. De talrijke tussentitels zijn gebrekkige wegwijzers, temeer daar ze niet altijd onthullen wat erachter schuilgaat. '*Wollen Sie vögele meine Tochter*' bijvoorbeeld, al is zo'n titel natuurlijk intrigerend genoeg om meteen door te bladeren. Een zaakindex had niet mogen ontbreken.

De auteurs kiezen de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 als eindpunt van hun verhaal. Op dat moment staat de NSB op zijn vooroorlogse hoogtepunt. De beweging telde toen vijftigduizend leden en bekoorde acht procent van het electoraat. Nadien gaat het bergaf onder meer omdat de partij zich steeds nadrukkelijker nationaalsocialistisch opstelt. In de beginjaren heeft de NSB een eerder fascistisch profiel, geïnspireerd door bollandisten, volgelingen van de Leidse filosoof G.J.P.J. Bolland. In hun hegeliaanse opvattingen primeert de absolute staat en wordt de *völkische* idee afgewezen. Het Italiaanse fascisme is het lichtende voorbeeld en niet het Duitse nationaalsocialisme, al is er wel sprake van de vorming van een 'volkgemeenschap' als hoogste streefdoel, maar daarmee wordt de fascistische corporatieve staat bedoeld als 'derde weg' tussen kapitalisme en communisme. De NSB wordt hevig aangevallen op dit 'on-Nederlands staatsabsolutisme'. De NSB-propaganda riposteert dat de dictatuur alleen een middel kan zijn om de fascistische staat te realiseren die op zich niets met dictatuur heeft te maken. Uiteindelijk zou Mussert in 1935 breken met zijn bollandistische partij-ideologen en meer de kaart trekken van zijn *völkische* achterban en het nationaalsocialisme. Maar dat de partijnaam aan de beweging van Hitler refereerde, heeft in de eerste jaren dus niet in de

eerste plaats te maken met een ideologische affiniteit. De NSB is officieel bijvoorbeeld niet antisemitisch en sluit ook op dat punt aan bij het fascisme van Mussolini. Maar de Nederlandse fascistische splintergroepjes waren zo'n zootje ongeregeld dat de benaming fascisme een negatieve connotatie had gekregen. De NSB heeft in die beginjaren overigens zeer veel concurrentie van andere fascistische en/of nazipartijtjes. Op een bepaald moment zijn er maar liefst drie verschillende Nationaal-Socialistische Nederlandse Arbeiderspartijen (NSNAP) actief. Deze partijtjes worden in de historiografie steevast afgeschilderd als luchtkastelen van potsierlijke querulanten die als 'rijksleiders' door het leven gingen. Querulanten waren het zeker. De auteurs beschrijven de soms hilarische wederzijdse concurrentie die niet zelden met de vuist wordt beslecht. Maar zeker niet al die groeperingen zijn zonder betekenis. Zo heeft de NSNAP van C.J.A. Kruyt medio 1933 zesduizendvijfhonderd leden, evenveel als de NSB op dat moment. Voor de tijdgenoten blijft de NSB lange tijd een nieuwe 'bromvlieg' – zoals het antirevolutionaire dagblad *De Standaard* het uitdrukt – in het moeras van het Nederlandse fascistische sektarisme. Het duurt tot eind 1933, twee volle jaren na de stichting, voordat de NSB bovendrijft. Dat is vooral de verdienste van Mussert, die in tegenstelling tot zijn collega-fascistenleiders een zeer evenwichtige indruk maakt. Mussert is een rekenaar, pragmaticus en vooral een goede organisator. Geheel in tegenstelling tot zijn voorbeelden Hitler en Mussolini houdt hij ervan gedetailleerde organogrammen te tekenen. Zowat elk lid van de NSB heeft wel een functie. Zijn eigen positie in de organisatie is onaantastbaar. De stichtingsakte verleent hem als 'algemeen leider' alle macht. Hij wordt bijgestaan door een Algemene Raad, die echter slechts adviserende bevoegdheid had. Voor de schijn wordt Mussert geacclameerd tijdens de eerste NSB-landdag, 7 januari 1933. Fulltime Leider is hij pas een jaar later als hij wordt geroeyeerd als hoofdingenieur bij de Provinciale Waterstaat van Utrecht als gevolg van het ambtenarenverbod dat de Nederlandse overheid instelt tegen NSB'ers, een lot dat hij deelt met een duizendtal andere strijdgenoten. Mussert houdt er wel een royaal salaris aan over en wordt in een paar jaar tijd een rijk man. In tegenstelling tot

eerdere analyses die het ambtenarenverbod en het 'martelaarschap' van Mussert zien als een voordeel, zijn de auteurs van mening dat dit op termijn de neergang van de NSB veroorzaakt. De NSB en zijn leider verliezen hun imago als 'fatsoenlijke' fascist. Ook de openlijke veroordeling van de Nederlandse bisschoppen draagt daartoe bij.

Het centrale ideologische concept van de NSB is de 'volksgemeenschap'. Maar welk volk? In de literatuur vernemen we dat Mussert en de NSB-top alleen maar lippendienst bewijzen aan Duitsland. De auteurs spreken dat tegen. Mussert beschouwt de Vlamingen en ook de Zuid-Afrikaanse Boeren als deel van de Nederlandse volksgemeenschap. Zeker na de *völkische* bocht in 1935 wordt het Dietse thema belangrijk in de NSB. Het is dan ook opmerkelijk dat het nooit tot een structurele samenwerking komt met het Vlaams Nationaal Verbond, de Dietse partij in Vlaanderen met een vergelijkbaar ideologisch profiel. De auteurs geven er geen verklaring voor. Een vergelijkend onderzoek zou opheldering kunnen bieden. Het werk van Robin te Sla en Edwin Klijn maakt dit mogelijk.

BRUNO DE WEVER

ROBIN TE SLA EN EDWIN KLIJN, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935*, Boom, Amsterdam, 2009, 939 p.

Noten

(1) Ch. van der Heijden, *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam; Antwerpen: Contact, 2001. Voor een bespreking zie *Ons Erfdeel*, jg. 45, 1 (januari-februari 2002).

(2) J. Zwaan (red.), *De Zwarte Kameraden. Een geïllustreerde geschiedenis van de NSB*, Van Holkema & Warendorf, Weesp, 1984.

(3) J. Meyer, *Mussert. Een politiek leven*, Arbeiderspers, Amsterdam, 1984; L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1. Voorspel*, Staatsuitgeverij, 's Gravenhage, 1969.